

РОЗДІЛ VII. ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ У ВИХОВНІЙ ПАРАДИГМІ А.С. МАКАРЕНКА

УДК 37.025:8

О.Л. Башманівський

Житомирський державний університет

УРАХУВАННЯ ВІКОВИХ ТА ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ МИСЛЕННЯ УЧНЯ ЯК ДИДАКТИЧНА УМОВА ФОРМУВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ УМІНЬ СТАРШОКЛАСНИКІВ

У статті розглядається проблема врахування вікових та індивідуально-психологічних особливостей мислення учня як дидактична умова формування інтелектуальних умінь старшокласників у процесі навчання предметів мовно-літературного циклу.

The article is devoted to the problem of taking account of ages and individually psychological peculiarities of senior pupils mentality as didactic condition of forming intellectual skills when studying the subjects of language-literature cycle.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку освіти актуальним є виховання людини інтелектуальної, здатної орієнтуватися в нових умовах, у потоці інформації, готової до творчого пошуку. Тому ще під час навчання школярів у школі необхідно закласти основи формування інтелектуальних умінь. Засвоєння знань з опорою на інтелектуальні вміння робить їх такими, які легко й надовго запам'ятовуються, завдяки чому у школярів закладається міцний фундамент для творчої діяльності.

Мета статті – розглянути проблему врахування вікових та індивідуально-психологічних особливостей мислення учня як дидактичної умови формування інтелектуальних умінь старшокласників у процесі навчання предметів мовно-літературного циклу.

Виклад основного матеріалу. Оволодіння інтелектуальними вміннями значною мірою сприяє підвищенню продуктивності праці школярів. Це дає можливість удосконалювати знання й уміння, сприяє посиленню мотивації, визначенню цілей, вольових якостей, самооцінки. Формуючи інтелектуальні вміння, ми неминуче формуємо у школярів науковий світогляд.

Формування інтелектуальних умінь у навчальному процесі є одним із найраціональніших способів підвищення ефективності навчання,

наявність інтелектуальних умінь і навичок дає змогу виконувати розумову роботу ефективно й у коротший термін.

Дедалі очевиднішим стає той факт, що не сама сума знань, а синтез знань, творчих умінь стає головним показником всебічно розвиненої особистості, активній життєвій позиції якої властиві нове ставлення до дійсності та високий рівень відповідальності за свою діяльність.

У тлумачному словнику української мови дієслово „формувати” має такі значення: надавати чому-небудь певної форми, вигляду тощо; виробляти в кому-небудь певні якості, риси характеру; надавати завершеності, визначеності [7, 624]. У педагогіці терміном „формування” визначається такий процес розвитку особистості, який спрямований на те, щоб досягти її певного цілісного вигляду [4, 108]. Відповідно до цього, формування інтелектуальних умінь означає створення розумових комплексів, які здатні за будь-яких умов сприяти правильному розв’язанню поставленого завдання.

У філософії поняття „умова” визначається як відношення предмета до навколишніх явищ, без яких він існувати не може. Умови становлять те середовище, оточення, у якому явище виникає, існує й розвивається [8].

За визначенням В.І. Андреева, „дидактичні умови – це обставини процесу навчання, які є результатом цілеспрямованого відбору, конструювання й застосування елементів змісту, методів (прийомів), а також організаційних форм навчання для досягнення дидактичних цілей” [1, 124].

Під необхідними дидактичними умовами В.К. Буряк розуміє „мотиваційну зумовленість навчально-пізнавальної діяльності, пов’язану з розвитком особистісних мотивів навчання до суспільно-значущих; дидактичне опрацювання навчального матеріалу спеціальних дисциплін; узгодження з цілями підготовки фахівців, законами, принципами, правилами навчання; наближення характеру навчально-пізнавальної діяльності до характеру майбутньої спеціальності...” [2, 41].

Отже, умови – це суттєвий компонент комплексу об’єктів, за наявності якого відбувається існування певного явища. Відповідно до цього, під дидактичними умовами ми розуміємо взаємозалежну сукупність

компонентів навчально-виховного процесу, які забезпечують досягнення навчальних цілей.

Дидактичні умови формування інтелектуальних умінь старшокласників – це взаємозалежна сукупність компонентів навчально-виховного процесу, яка забезпечує розвиток інтелектуальної сфери школярів у процесі навчання предметів певних циклів.

Аналіз актуальних досліджень. До дидактичних засобів формування інтелектуальних умінь відносять: підручники, програми, системи творчих, проблемних завдань (В.М. Горбунова, І.М. Богданова й ін.). Істотно важливим учені вважають застосування комплексу дидактичних методів і форм залежно від змісту й специфіки матеріалу, що досліджується, моделювання майбутньої діяльності з використанням комп'ютерних систем (І.В. Альохіна, В.І. Андреев, А.О. Вербицький, М.І. Виноградов, Е.А. Первалова й ін.) [6, 174].

Аналізуючи дидактичні умови, які сприяють формуванню інтелектуальних умінь школярів, потрібно зважати на такі фактори: фіксування соціального замовлення суспільства середнім загальноосвітнім навчальним закладом щодо проблеми дослідження; виявлення специфіки навчального процесу середнього навчального закладу; виявлення сутності інтелектуальних умінь як цілісного процесу розвитку особистості; системно-функціональна характеристика процесу формування інтелектуальних умінь учнів.

Аналіз дидактичних умов формування інтелектуальних умінь базується на засадах розвивального навчання. Це особливо актуальне у викладанні предметів мовно-літературних дисциплін – основ наук, які постійно перебувають у розвитку. Тому навчальний процес повинен бути побудований не тільки на фактологічному, а й на теоретичному, методологічному рівнях, забезпечувати учнів формами й методами самостійної навчально-пізнавальної діяльності.

Визначаючи дидактичні умови формування інтелектуальних умінь старшокласників, необхідно звернути увагу на психолого-фізіологічні особливості цього вікового періоду, адже до старшокласників використовуються складніші форми та методи навчання, які вимагають від

них більш високого рівня самостійності, активності, організованості, умінь застосовувати нові знання на практиці.

У школярів п'ятнадцяти-вісімнадцяти років зростає необхідність у самоконтролі й самовихованні, у знаннях своїх здібностей і можливостей, їх реалізації, розвивається ініціатива та саморегуляція. Мислення їх стає, порівняно з учнями середніх класів, більш глибоким, повним, всебічним, абстрактним; виникає модернізація старих прийомів розумової діяльності при ознайомленні з новими знаннями. Оволодіння вищими формами мислення вимагає вироблення потреби в інтелектуальній діяльності, розуміння важливості теорії навчання і прагнення застосовувати її на практиці, допомагає у подальшій професійній орієнтації.

Більшість старшокласників швидко засвоюють наукові поняття, користуються ними у процесі розв'язання різноманітних завдань. Для них характерна психологічна готовність і фактична здатність до різноманітних видів учіння, схильність до експериментування, прагнення до самостійності й оригінальності мислення. У школярів цього віку збільшується інтелектуальна активність, прагнення проникнути в сутність речей, причому за межами шкільної програми. Старшокласники здатні до теоретизування та інтелектуального узагальнення при вибірковості та самостійності у навчанні. Вибір майбутньої професії впливає на появу в учнів значного інтересу до трудової діяльності дорослих.

Усі дослідники інтересів у цьому віці відзначають значну вибірковість пізнавальних мотивів, причому ця вибірковість пов'язана не тільки з безпосереднім інтересом до навчального предмета, як у підлітків, але й із вибором професії (що призводить іноді до падіння інтересу до всіх інших предметів). Розвиток вибіркових пізнавальних інтересів є основою подальшого розвитку інтелектуальної сфери старшокласника.

Продовжують розвиватися широкі пізнавальні мотиви – інтерес до нових знань, переборення труднощів упродовж їх здобуття. Інтерес до знань стає більш глибоким, стосується не тільки зовнішньої форми, але й закономірностей навчального процесу. Необхідно зазначити, що саме в цей віковий період в учнів виробляється активна життєва позиція, більш свідоме ставлення до вибору майбутньої професії, до самовизначення і

самосвідомості, формується світогляд, прищеплюються навички трудової та навчально-пізнавальної діяльності.

Старшокласник уже розуміє значення завдань, цілі та методи навчання. Це змінює ставлення учня не тільки до навчання, а й до самого себе. Учень цієї вікової групи спочатку намагається зрозуміти значущість прийому розумової діяльності для себе, а потім, у разі потреби, має можливість освоїти його. Він виявляє поглиблену цікавість до самого себе, до свого мислення, до своїх переживань. Психологічний образ юнака чи дівчини часто поєднується з активністю думки, що аналізується, схильністю до міркування, емоційною вразливістю, зацікавленістю своїм майбутнім, оцінкою своєї придатності майбутній професії. Це сприяє розвитку таких якостей, як спостережливість, вибірковість, критичність. Мотивація навчання також змінюється і набуває для старшокласника життєвого сенсу. Необхідно також наголосити на посиленні ролі узагальнень і абстракцій у розумовій діяльності: учні старших класів розуміють загальне значення конкретних факторів, усвідомлюють, що конкретний образ виступає не лише як фактор, взятий окремо, але й індикатором загального [3].

У цей період у школяра змінюється ставлення до оцінки та самооцінки. Оцінка стає більш значущою для старшокласників під час визначення своїх особистих якостей, ніж оцінка оточуючих. Самосвідомість старшокласників, таким чином, досягає вищого стану, який виражається в самоспостереженні, самооцінці, прагненні до самовдосконалення, самостійності, що призводить до самоосвіти та самовиховання [5, 34 – 35].

Висновки. Отже, у старшому шкільному віці завершується формування когнітивних процесів. Виникає повноцінне теоретичне мислення, іде активний процес формування наукових понять, що містяться в основі наукового світосприйняття людини. Для старшокласників характерним є отримання кінцевої форми розумової дії та операції з поняттями, що спираються на логіку суджень і відокремлюють мовно-логічне, абстрактне мислення від наочно-дійового та наочно-образного. Саме в цей час можна реалізовувати цілісну програму інтелектуального розвитку учнів. Для цього необхідно розкрити специфіку навчання мовно-

літературних дисциплін, завдання особистісно зорієнтованого навчання, позицію вчителя й учня в навчально-пізнавальному процесі, функції предметів мовно-літературного циклу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреев В.И. Эвристическое программирование учебно-исследовательской деятельности. – М.: Высшая школа, 1981. – 240 с.
2. Буряк В.К. Самостоятельная работа учащихся. – М.: Просвещение, 1984. – 64 с.
3. Особенности обучения и психического развития школьников 13 – 17 лет / Под ред. И.В. Дубровиной, Б.С. Круглова. – М.: Педагогика, 1988. – 290 с.
4. Педагогіка / За ред. Г. Нойнера, Ю.К. Бабанського. – М.: Педагогіка. – 1984. – С. 238.
5. Пospelов Н.Н., Пospelов И.Н. Формирование мыслительных операций у старшеклассников. – М.: Педагогика, 1989. – 152 с.
6. Превентивная педагогика: Учебное пособие / Л.В. Кондрашова. – Кривой Рог: КГПУ, 2004. – 304 с.
7. Словник української мови: В 11 т. – К.: Наукова думка, 1979. – Т.10. – 658 с.
8. Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. – М.: Политиздат, 1987. – 588 с.

УДК 378.111:37.015.3+159.9

С.В. Гальцова, Т.Б. Тарасова
Сумской государственной
педагогический университет

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ГОТОВНОСТИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ К ИНДИВИДУАЛИЗАЦИИ ПРОЦЕССА ОБУЧЕНИЯ

У статті розглядається психолого-педагогічна сутність індивідуалізації навчання. Стверджується необхідність спеціальної підготовки майбутніх учителів до її реалізації. Наводяться результати дослідження донаукових уявлень студентів першого курсу педагогічного університету щодо індивідуальності особистості людини і її врахування у процесі навчання.

In the article psychological and pedagogical issues of teaching individualization are considered. Special training of future teachers is stated as necessity for implementation. The results of pre-scientific research on first-year-students' ideas about individuality of a person and its taking into account while teaching process are presented.

Постановка проблеми. А.С. Макаренко предупреждал, что самое опасное в педагогике явление – это страх перед человеческим разнообразием. Он считал принцип индивидуального подхода к детям очень важным при решении ряда педагогических проблем, например при организации и воспитании детского коллектива, трудовом воспитании детей, в игре. Ему лично удалось талантливо замечать и учитывать индивидуальное своеобразие личности каждого воспитанника. Уделяя